

UDK: 17.02:1(510)+1(575.1)

Sarvinov N. MUHIDDINOVA,

Tayanch doktorant, Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: sarvinovmuhiddinova365@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8465-689X>

CHDPU dotsenti, f.f.d L.Axatov taqrizi asosida

THE CANONICAL IMAGE OF THE NOBLE PERSON IN MODERN CHINA AND THE ROLE OF CULTURAL TRADITIONS IN SHAPING HIS WAY OF LIFE

Annotation

The article provides a comparative-philosophical analysis of the canonical Confucian image of the noble person (junzi, 君子) and of its functioning in the value system of contemporary Chinese society. The relevance of the topic is determined by the fact that, in the context of globalization, transitional societies are searching for strategies that harmonize national spiritual heritage with the demands of modernization. The research applies comparative-philosophical, historical-genetic, hermeneutic and structural-functional methods. The image of junzi is examined in three dimensions: as an ethical criterion, as a model of political-administrative culture, and as an instrument of national-cultural identification. It is compared with the ideas of the perfect man (komil inson) and the virtuous man (fozil inson) in the Central Asian-Islamic tradition, in particular in the teachings of Abu Nasr al-Farabi and Alisher Navoi. The results show that these images display a deep functional similarity while resting on substantially different metaphysical foundations. On this basis, the author substantiates the methodological position that moral universalism and cultural relativism should be regarded not as mutually exclusive alternatives but as complementary levels of analysis, and formulates practical proposals for the sphere of moral education in Uzbekistan.

Key words: Junzi, Confucianism, noble person, perfect man (komil inson), virtuous man (fozil inson), moral perfection, cultural tradition, comparative philosophy, guoxue, mahalla, al-Farabi, Alisher Navoi, moral leadership, modernization.

КАНОНИЧЕСКИЙ ОБРАЗ БЛАГОРОДНОГО МУЖА В СОВРЕМЕННОМ КИТАЕ И ЗНАЧЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЕГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация

В статье осуществлён сравнительно-философский анализ канонического конфуцианского образа благородного мужа (цзюнь-цзы, 君子) и его функционирования в ценностной системе современного китайского общества. Актуальность темы обусловлена тем, что в условиях глобализации общества переходного типа ищут стратегии согласования национального духовного наследия с требованиями модернизации. В исследовании применены сравнительно-философский, историко-генетический, герменевтический и структурно-функциональный методы. Образ цзюнь-цзы рассматривается в трёх измерениях: как этический критерий, как модель политико-управленческой культуры и как средство национально-культурной идентификации. Он сопоставляется с идеями совершенного человека (комил инсон) и добродетельного человека (фозил инсон) в центральноазиатско-исламской традиции, прежде всего в учениях Абу Насра аль-Фараби и Алишера Навои. Результаты показывают глубокое функциональное сходство этих образов при существенном различии их метафизических оснований. На этой основе обосновывается методологическая позиция о взаимодополнительности морального универсализма и культурного релятивизма, а также формулируются практические предложения для сферы нравственного воспитания в Узбекистане.

Ключевые слова: Цзюнь-цзы, конфуцианство, благородный муж, совершенный человек, добродетельный человек, нравственное совершенство, культурная традиция, сравнительная философия, гоусюэ, махалля, аль-Фараби, Алишер Навои, нравственное лидерство, модернизация.

ZAMONAVIY XITOYDA OLIYJANOB INSONNING KANONIK OBRAZI VA UNING HAYOT TARZINI BELGILASHDA MADANIY AN'ANALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Xitoy falsafiy-axloqiy an'anasining markaziy kategoriyalaridan biri bo'lgan "junzi" (君子 oliyjanob inson) obrazi va uning zamonaviy xitoy jamiyati qadriyatlar tizimidagi vazifasi qiyosiy-falsafiy tahlil qilingan. Mavzuning dolzarbliigi globallashuv sharoitida o'tish davri jamiyatlari milliy ma'naviy merosni modernizatsiya talablari bilan uyg'unlashtirish strategiyalarini izlayotgani bilan belgilanadi. Tadqiqotda qiyosiy-falsafiy, tarixiy-genetik, germenevtik va tizimli-funksional metodlar qo'llanildi. "Junzi" obrazi uch o'lchovda ishlatiladi. Bularni axloqiy mezon, siyosiy-boshqaruv madaniyati modeli va milliy-madaniy identifikatsiya vositasi sifatida ko'rib chiqildi hamda Markaziy Osiyo-islom an'anasidagi "komil inson" va "fozil inson" g'oyalari, xususan Abu Nasr Forobiy va Alisher Navoiy ta'limotlari bilan qiyoslandi. Natijalar mazkur obrazlar chuqur funksional o'xshashlikka ega bo'lgani holda, substansial-metafizik asoslari bilan tubdan farqlanishini ko'rsatdi. Shu asosda axloqiy universalizm va madaniy relativizm bir-birini istisno qiluvchi muqobillar emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tahlil darajalari ekanligi asoslanib, O'zbekistonda axloqiy tarbiya sohasiga oid amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlari: Junzi, konfutsiychilik, oliyjanob inson, komil inson, fozil inson, axloqiy kamolot, madaniy an'ana, qiyosiy falsafa, guoxue, mahalla, Forobiy, Alisher Navoiy, axloqiy yetakchilik, modernizatsiya.

Kirish. Globallashuv jarayoni har bir xalq oldiga o'z ma'naviy merosini saqlab qolish bilan bir vaqtda jahon taraqqiyoti oqimiga qo'shilish vazifasini qo'yimoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, yangi O'zbekiston taraqqiyotining mustahkam poydevori xalqimizning boy ma'naviy-axloqiy merosi hamda uni zamon talablari bilan uyg'unlashtira olish salohiyati bilan belgilanadi [1]. Ushbu vazifa nazariy jihatdan bir savolga borib taqaladi: an'anaviy axloqiy ideal modernizatsiya sharoitida o'zining ichki, avtonom mazmunini saqlab qola oladimi?

Mazkur savolga javob izlashda Xitoy tajribasi alohida qiziqish uyg'otadi. Xitoy falsafiy-axloqiy an'anasining markazida turgan va asrlar mobaynida millat ruhiyatining me'yoriy o'lchovi vazifasini bajarib kelgan tushunchalardan biri "junzi" (君子) — "oliyanob inson" tarzida talqin etiluvchi kanonik obrazdir. Etimologik jihatdan bu ibora dastlab "hukmdor o'g'li", ya'ni zodagonlik mansabiga ega shaxsni anglatgan; biroq Konfutsiy (孔子, miloddan avvalgi 551- 479 yillar) tomonidan amalga oshirilgan tubdan qayta talqin natijasida ushbu tushuncha ijtimoiy kelib chiqishdan emas, balki axloqiy-ma'naviy yetuklikdan kelib chiquvchi mezonga aylandi [2]. Bu nash-nasabga emas, shaxsiy axloqiy kamolotga asoslangan zodagonlik konsepsiyasining tug'ilishi edi.

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy Xitoyda "junzi" obrazining qayta tiklanish mexanizmlarini aniqlash va uni Markaziy Osiyo-islom falsafiy an'anasidagi komil inson g'oyasi bilan qiyosiy tahlil qilish asosida O'zbekistonning ma'naviy-ma'rifiy siyosati uchun nazariy-metodologik xulosalar chiqarishdan iborat. Maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: "junzi" tushunchasining falsafiy-antropologik mazmunini ochib berish; uning tarixiy-semantik evolyutsiyasini kuzatish; zamonaviy Xitoydagi institutsional namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish; Forobiy va Navoiy ta'limotlari bilan qiyosiy tahlil o'tkazish; axloqiy universalizm va madaniy relativizm munosabatiga oid metodologik pozitsiyani asoslash. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati komparativistik falsafada funksional o'xshashlik va substantsial o'ziga xoslikni bir vaqtda hisobga oluvchi tahlil modelini taklif etilishida namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Junzi" muammosi jahon xitoyshunosligida bir necha yo'nalishda o'rganilgan. Matnshunoslik-tarixiy yo'nalish vakili Yu.Pins ushbu atamaning ijtimoiy-tabaqaviy mazmundan axloqiy mazmunga o'tish jarayonini Chunqiu davri manbalari asosida asoslab bergan va "junzi" hamda "xiaoren" (小人) tushunchalarining qarama-qarshi qo'yilishi dastlab tabaqaviy, keyinchalik esa sof axloqiy xarakter kasb etganini ko'rsatgan [2]. R.Eyms va H.Rozemontlar "Lunyu"ning falsafiy tarjimasida junzi obrazini g'arbana "axloqiy subyekt" tushunchasidan farqli o'laroq, munosabatlar tarmog'ida shakllanuvchi shaxs sifatida talqin qiladilar [3].

Ekzistensial-germenevtik yo'nalish vakili Du Veyming (Tu Weiming) junzi kamolotini "ijodiy o'zgarish" (creative transformation) jarayoni sifatida talqin qilgan [4], "madaniy Xitoy" konsepsiyasida esa konfutsiy axloqiy merosini geografik chegaralardan ustun turuvchi transmilliy identifikatsiya maydoni sifatida tavsiflagan [5]. Zamonaviy sotsial-antropologik yo'nalishda S.Bilyu va J.Toravalning tadqiqoti alohida ahamiyatga ega: mualliflar Xitoydagi konfutsiy uyg'onishini "yuqoridan" (davlat) va "pastdan" (xalq) yo'nalishlarining murakkab o'zaro ta'siri sifatida tahlil qiladilar [6]. D.Bell esa konfutsiy qadriyatlarining kundalik hayot va siyosiy amaliyotdagi o'rmini o'rganib, ularning zamonaviy institutlar bilan muvofiqlashuvi masalasini ko'taradi [7].

1-jadval

Rus sinologiyasida L.S.Perelomovning "Lunyu" tarjimai va sharhlari [8], V.V.Malyavinning Konfutsiy hayoti va ta'limotiga bag'ishlangan tadqiqoti [9] manbashunoslik asosini tashkil etadi; O.N.Boroxning ishlarida esa an'anaviy konfutsiy g'oyalarining zamonaviy iqtisodiy tafakkurga singishi tahlil qilingan [10]. H.Fingaretning klassik tadqiqotida "li" marosimining dunyoviy amaliyotdagi muqaddas mazmuni ochib berilgan [11].

Markaziy Osiyo an'anasi bo'yicha Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" [12] va Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" [13] asarlari birlamchi manba vazifasini bajaradi. O'zbek ijtimoiy-falsafiy adabiyotida milliy g'oya, mahalla instituti va muomala madaniyati masalalari keng o'rganilgan [14; 15]. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "junzi" obrazi va Markaziy Osiyo-islom an'anasidagi komil inson g'oyasining tizimli qiyosiy-falsafiy tahlili, ayniqsa ularning institutsional tashuvchilari (davlat ierarxiyasi va mahalla) darajasidagi taqqoslash hozirgacha yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot falsafiy komparativistika doirasida, sifat (kvalitativ) tahlil strategiyasi asosida induktiv yo'nalishda amalga oshirildi. Tadqiqot dizayni uch bosqichli tuzilishga ega: birinchi bosqichda birlamchi manbalar ("Lunyu", "Daxue", "Fozil odamlar shahri", "Hayrat ul-abror") hermenevtik tahlil qilindi; ikkinchi bosqichda ikkilamchi manbalar, zamonaviy sinologik va o'zbek ijtimoiy-falsafiy adabiyoti tanqidiy tahlildan o'tkazildi; uchinchi bosqichda qiyosiy-tipologik model qurildi.

Ishda quyidagi metodlar qo'llanildi: tarixiy-genetik metod "junzi" tushunchasining semantik evolyutsiyasini aniqlashda; hermenevtik metod klassik matnlar mazmunini zamonaviy falsafiy tildagi kategoriyalarga o'girish jarayonida; tizimli-funksional metod obrazning jamiyatdagi vazifalarini (tarbiyaviy, integrativ, mafkuraviy) ajratishda; qiyosiy-tipologik metod esa turli sivilizatsion an'analardagi ideal shaxs modellarini taqqoslashda. Tahlilning asosiy metodologik tamoyili sifatida funksional daraja (obraz qanday ijtimoiy vazifani bajaradi) va substantsial daraja (obraz qanday metafizik asosda qadrlanadi) o'rtasidagi farqlash qabul qilindi. Bu tamoyil turli an'analarni bir-biriga "tekislashtirish" xavfidan qochish imkonini beradi.

Tadqiqot etikasi nuqtai nazaridan barcha xorijiy manbalar asl tilidagi atamashunoslik bilan solishtirilgan holda tahlil qilindi, xitoy atamaları pinyin transkripsiyasi va iyeroglif shakli bilan birga keltirildi. Tadqiqotning ishonchliligi (reliability) birlamchi manbalarga bevosita murojaat qilish orqali, validligi (validity) esa xulosalarning uch mustaqil manbalar guruhi (klassik matnlar, zamonaviy sinologik tadqiqotlar, empirik sotsiologik ma'lumotlar) bilan tasdiqlanishi orqali ta'minlandi.

Tahlil va natijalar. Konfutsiy "Suhbatlar va mulohazalar" ("Lunyu") asarida oliyanob insonni "jen" (仁 insonparvarlik), "yi" (義 adolat), "li" (禮 odob-ahkom) va "zhi" (智 donolik) fazilatlarini birlashtiruvchi yagona ontologik mavjudlik sifatida ta'riflaydi [3; 8]. Bu fazilatlar tasodifiy yig'indi emas, balki ierarxik butunlikni tashkil etadi: "jen" markaziy o'rinni egallaydi, qolgan fazilatlar undan kelib chiqadi yoki unga xizmat qiladi. Shu ma'noda junzi axloqiy substansiyaning amaliy timsoli, ya'ni mavhum etik tamoyilning jonli, ko'rinadigan shaklidir.

Konfutsiy ta'limotida shaxs kamolotining darajalari bir necha kategoriya orqali ifodalanadi. Ularning tizimli tasnifi 1-jadvalda keltirilgan.

Konfutsiy ta'limotida shaxs kamoloti darajalarini ifodalovchi asosiy kategoriyalar

Kategoriya	Xitoycha atama	Falsafiy mazmuni
Donishmand inson	圣人, shengren	Axloqiy kamolotning eng yuqori, deyarli erishib bo'lmaydigan cho'qqisi; tarixiy donishmandlar (Yao, Shun) timsolida namoyon bo'ladi
Yaxshi inson	善人, shanren	Tabiiy ezigulikka moyil, yaxshilik yo'lini tutuvchi, ammo tizimli ta'lim-tarbiyadan o'tmagan shaxs
Oliyjanob inson	君子, junzi	Fazilat, bilim va marosim me'yorlarini uyg'unlashtirgan, axloqiy jihatdan yetuk va ijtimoiy mas'ul shaxs
Insonparvar inson	仁人, renren	"Jen" fazilatini xatti-harakat, muomala madaniyati va mehr-oqibatda namoyon etuvchi alohida kategoriya
O'rtachalik tamoyili	中庸, zhongyong	Ikki qarama-qarshi holat orasida muvozanatni saqlash, me'yorga sodiqlik tamoyili
Past kishi	小人, xiaoren	Junzining dialektik qarama-qarshi qutbi; umumiy burchdan ko'ra shaxsiy manfaatni ustun qo'yuvchi shaxs

Junzi obrazi doimo "xiaoren" bilan dialektik nisbatda tasvirlanadi. Yu.Pins ta'kidlashicha, bu ikki tushunchaning qarama-qarshi qo'yilishi nafaqat axloqiy, balki ijtimoiy-siyosiy ma'no kasb etgan: dastlab tabaqaviy farqni bildirgan atamalar bora-bora butunlay axloqiy mazmunga ega bo'lib qolgan [2]. Bu qarama-qarshilik falsafiy jihatdan muhim, chunki u axloqiy subyektni doimiy tanlov holatida joylashtiradi: har bir inson, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, o'z xatti-harakati orqali junzi yoki xiaoren tomon harakat qiladi. Konfutsiyning "oliyjanob inson hatto bir taom yeyish vaqtida ham insonparvarlikdan chetlanmaydi" degan mashhur fikri [8] axloqiy izchillikning mutlaqligini ifodalaydi va mohiyatan deontologik etikaning ilk shakllaridan birini tashkil etadi.

Junzi konsepsiyasining siyosiy-falsafiy o'lchovi alohida tahlilga loyiqdir. "Daxue" (大學) risolasida bayon etilgan mashhur formula o'zini tarbiyalash, oilani tartibga solish, davlatni boshqarish, dunyoga tinchlik olib kelish, axloqiy mikrokosmni siyosiy makrokosm bilan ierarxik tarzda bog'laydi [8]. Bu G'arb siyosiy falsafasidagi institutsional-huquqiy yondashuvdan farqli o'laroq, boshqaruv muvaffaqiyatini birinchi navbatda boshqaruvchining shaxsiy axloqiy fazilatlariga bog'lovchi "fazilat etikasi" (virtue ethics) yondashuvining klassik namunasi.

Qiyosiy tahlil o'tkazishda Markaziy Osiyo an'anasi alohida ahamiyat kasb etadi. Abu Nasr Forobiy (873-950) "Fozil odamlar shahri" asarida fozil shaharni bilimli, odil va axloqan yetuk kishilar boshqaradigan, baxt-saodatga erishishni oliy maqsad qilib qo'ygan ijtimoiy uyushma sifatida talqin etadi [12]. Alisher Navoiy (1441-1501) "Hayrat ul-abror" dostonida komil insonni ilm-ma'rif, axloq-odob va ma'naviy poklanish yo'li orqali erishiladigan ideal sifatida tasvirlaydi [13].

Tadqiqot natijalari axloqiy universalizm va madaniy relativizm munosabatiga oid metodologik xulosani ham asoslaydi. Funktsional darajada, qaysi ijtimoiy vazifani bajarishi nuqtai nazaridan, junzi, komil inson va fozil inson obrazlari chuqur o'xshashlikka ega: ularning barchasi axloqiy yetakchilik andozasini ta'minlash, shaxsiy va ijtimoiy axloqni bog'lash hamda yosh avlodni tarbiyalash vazifasini bajaradi. Substantsial darajada esa har bir an'ana betakror falsafiy-diniy kontekstda shakllanadi. Shu bois bu ikki qutbni o'zaro istisno qiluvchi alternativalar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tahlil darajalari sifatida qarash lozim.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin. Birinchidan, junzi obrazi Xitoy falsafiy-axloqiy an'anasining markaziy kategoriyasi bo'lib, u zamonaviy xitoy jamiyatida shaxsiy axloq, ta'lim siyosati va davlat mafkurasi darajalarida faol qo'llanilayotgan dinamik konsepsiyadir; uning zodagonlik belgisidan axloqiy mezonga, so'ngra madaniy identifikatsiya ramziga aylanish yo'li madaniy an'ana statik meros emas, balki doimiy yangilanuvchi tizim ekanligini isbotlaydi.

Ikkinchidan, ushbu obrazni Markaziy Osiyo-islom falsafiy an'anasidagi komil inson va fozil inson g'oyalari bilan qiyoslash chuqur funktsional o'xshashliklarni (axloqiy yetakchilik, o'z-o'zini takomillashtirish zarurati, bilim va axloqning uzviy bog'liqligi) hamda muhim substantsial farqlarni (immanent-ijtimoiy, kosmologik-ratsionalistik va transsendent-irfoniy asoslanishlar) ochib beradi. Uchinchidan, konfutsiy merosining davlat tomonidan safarbar etilishi tajribasi an'anaviy qadriyatlarini modernizatsiya bilan uyg'unlashtirishning muqobil strategiyalarini baholashda O'zbekiston uchun foydali qiyosiy material bo'lib xizmat qiladi.

Nazariy-amaliy nuqtai nazardan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- madaniyatlararo muloqot sohasida: O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi ma'naviy-madaniy aloqalarni mustahkamlashda ikki xalq axloqiy qadriyatlarini tizimdagil tipologik o'xshashliklarni ilmiy asoslash o'zaro ishonchning falsafiy poydevorini ta'minlaydi;

- ilmiy-tadqiqot sohasida: mahalla institutining axloqiy nazorat mexanizmi sifatidagi funksiyasini konfutsiy "li" tizimi bilan qiyosiy o'rganish alohida dissertatsion tadqiqot mavzusi sifatida istiqbolli yo'nalish hisoblanadi;

- ta'lim metodikasi sohasida: klassik matnlarni o'qish-sharhlash metodologiyasi va Markaziy Osiyo ustozlik an'anasidagi shaxsiy namuna orqali tarbiyalash usuli o'rtasida sintez izlash zamonaviy axloqiy ta'lim nazariyasi uchun samarali yo'nalish bo'lishi mumkin.

Kelgusi tadqiqotlar yo'nalishi sifatida junzi obrazining zamonaviy xitoy yoshlari ongidagi real mavjudligini empirik-sotsiologik usullar bilan o'rganish hamda uni O'zbekiston yoshlari orasidagi komil inson tasavvurlari bilan qiyoslash istiqbolli hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Pines Y. Foundations of Confucian Thought: Intellectual Life in the Chunqiu Period, 722–453 B.C.E. – Honolulu: University of Hawai'i Press, 2002. – 376 p.

3. Ames R.T., Rosemont H. The Analects of Confucius: A Philosophical Translation. – New York: Ballantine Books, 1998. – 340 p.
4. Tu Weiming. Confucian Thought: Selfhood as Creative Transformation. – Albany: State University of New York Press, 1985. – 209 p.
5. Tu Weiming. Cultural China: The Periphery as the Center // Daedalus. – 1991. – Vol. 120, No. 2. – P. 1–32.
6. Billioud S., Thoraval J. The Sage and the People: The Confucian Revival in China. – New York: Oxford University Press, 2015. – 368 p.
7. Bell D.A. China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society. – Princeton: Princeton University Press, 2008. – 240 p.
8. Переломов Л.С. Конфуций: «Лунь юй». Исследование, перевод с китайского, комментарии. – М.: Восточная литература, 1998. – 588 с.
9. Малявин В.В. Конфуций. – М.: Молодая гвардия, 2010. – 357 с.
10. Борох О.Н. Современная китайская экономическая мысль. – М.: Восточная литература, 1998. – 295 с.
11. Fingarette H. Confucius: The Secular as Sacred. – New York: Harper & Row, 1972. – 84 p.
12. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.
13. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror // Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 7-jild. – Toshkent: Fan, 1991. – 392 b.
14. Ochilidiyev A. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2004. – 168 b.
15. Qurbonova G. Muomala madaniyati: ijtimoiy-falsafiy tahlil // O'zMU xabarlari. – Toshkent, 2022. – № 1/5. – B. 112–116.